

БЫВАЕ – НЕ БЫВАЕ

(Азнямленне дзяцей з небыліцамі)

Небыліцы – гэта асаблівы від прыгаворак, у якіх, каб выклікаць смех, знарок зрушваюцца ўсе рэальныя сувязі і адносіны, пераблытваецца верагоднае і неверагоднае. Гэты жанр заўсёды быў папулярны ў народзе. Ён здзіўляў неверагоднымі прыгодамі, дзеяннямі, смяшыў алагічнасцю:

Сівая свіння

На дубе гняздо звіла.

На дубе гняздо звіла,

Казлянятак прывяла.

Мой мужык хітры быў,

Сена шылам накасіў.

Пад прыпечкам стог злажыў,

Кошку сенам накарміў.

Небыліцы, або пераблытанкі, перавёртышы, – адзін з любімых жанраў дзяцей дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту. Але, як адзначаў

вядомы даследчык дзіцячага маўлення К. І. Чукоўскі, для ўспрымання перавёртышаў дзіцяці неабходна цвёрдае веданне сапраўднага палажэння рэчаў. Дзіця павінна папярэдне пераканацца ў “бывальшчыне”. Толькі тады яно “гуляе” з думкамі, рады сустрэчы з неверагоднасцю, рагоча, разумее гумар.

На думку К. І. Чукоўскага, небыліцы для дзяцей не толькі забава, але і найкарыснейшая разумовая праца. Інтэрэс дзяцей да небылічнага фальклору абумоўлены імкненнем сістэматызаваць з’явы, класіфікаваць і каардынаваць рэчы, чуйна адчуваючы адхіленні ад нормы. Любімая інтэлектуальная работа трох– і чатырохгадовых дзяцей – выкрываць небыліцы, рабіць ім “вочную стаўку” з рэальнымі фактамі. Такім чынам стымулююцца разумовыя сілы дзіцяці для барацьбы са скажэннямі ісціны. Разумовая анархія для дзіцяці невыносная; каардынацыя, сістэматызацыя ведаў – найважнейшы, хаця і не асэнсаваны клопат дзіцяці. Таму перавёртышы не толькі развіваюць пачуццё гумару, фантазію, але з’яўляюцца своеасаблівым тэстам на кемлівасць малога, выступаюць як практыкаванне набытых сіл, праверка ведаў. У той жа час яны надаюць дзіцяці ўпэўненасць у сваім інтэлекце (“Я не такі!”), садзейнічаюць павышэнню самаацэнкі.

Небыліцы разлічаны на тое, каб сфарміраваць у дзіцяці ўяўленні аб сапраўдных, рэальных сувязях прадметаў і з’яў. Яны служаць таксама

сродкам развіцця яго фантазіі. Бязглуздасці ў тэксце ўяўляюць сабой прымітыўную лагічную задачу, вырашаючы якую дзіця адчувае станоўчыя эмоцыі, а сама з’ява перакручвання дазваляе інакш паглядзець на звычайныя рэчы, вылучыць, падкрэсліць іх якасці, уласцівасці, адносіны, устанавіць рознага кшталту асацыятыўныя сувязі. Вядомы псіхолаг В. Т. Кудраўцаў лічыць, што “апэрыраванне перавертышамі дазваляе дзіцяці не проста больш трывала засвоіць “норму”, але таксама асэнсаваць крыніцу яе паходжання і ... межы прымянімасці. Дзякуючы гэтаму, дзіця спасцігае адноснасьць самой нормы ў мэтах яе творчага выкарыстання да канкрэтных жыццёвых сітуацый”. З’ява перакручвання “выходзіць за рамкі “чыстай” славеснаці” і становіцца “універсальным механізмам уваходжання дзіцяці ў культуру”.¹

Працягваюць традыцыю народных небыліц аўтарскія пераблытанкі. Многія дзіцячыя паэты звярталіся да любімага дзецямі жанру. Гэта, напрыклад, творы С. Маршака (“Рассеянный с улицы Бассейной»), беларускіх паэтаў Е. Лось, Д. Бічэль-Загнетавай, Р. Барадуліна, У. Паўлава і многіх іншых.

Фантастычныя эпідоды ў структуры небылічных тэкстаў афармляюцца рознымі сродкамі: лагічнымі (назіраецца наўмыснае парушэнне прычынна-выніковых сувязей, храналагічнай паслядоўнасці; зваротная каардынацыя

---

¹ Кудраўцев В. Т. Дети в перевернутом мире, или Попытка нового прочтения старой темы // Дошк. воспитание. 1996. № 11. С. 65 – 75.

рэчаў і з’яў, перанос функцый, уласцівасцей і дзеянняў аднаго прадмета на другі); лексічнымі (выкарыстанне міжстылявой, гутаркова-бытавой лексікі, вобразных сродкаў мовы); рытмічнымі (пераважанне харэічных і ямбічных памераў, выкарыстанне алітэрацый, паўтораў, гукаперайманняў). Размяшчэнне і суаднесенасць кампанентаў мастацкай формы ў небыліцах абумоўлена зместам і спецыфікай жанру.

Важную семантычную нагрузку ў небыліцах нясе зачын. У ім падкрэсліваецца, што размова будзе ісці пра неспраўдныя падзеі: “Быль ці не?”, “Што тут праўда, а што не?” Пастаяннае разгортванне мастацкага зместу адсутнічае. Фінал часта прадстае нечакана, паколькі апавяданне ў небылічных тэкстах дынамічнае. Часам менавіта ў фінале слухачу прапануецца “разблытаць” небыліцу.

Акрамя таго, спалучэнне ў небылічных тэкстах гульнявой, адукацыйнай і маўленчай функцый садзейнічае развіццю ў дзяціці цягі да слоўнай творчасці, дапамагае яму ў авалоданні роднай мовай. Аднак глыбокае і поўнае разуменне дзецямі твораў небылічнага фальклору, выкарыстанне элементаў небылічнасці ва ўласнай слоўнай творчасці магчыма толькі на аснове адэкватнага ўспрымання кампазіцыйнай і моўнай своеасаблівасці гэтага віду фальклору. Знаёмства дзяцей с кароткімі небыліцамі можна пачынаць з 3–4 гадоў.

Педагог чытае небыліцу, пытаецца, ці бывае так насамрэч (на самой справе)? Пры гэтым не трэба сур'ёзна “разбіраць” кожную небыліцу. Дзеці гавораць толькі пра тое, што самі заўважылі.

Заняткі дзяцей 3–4 гадоў

Бывае – не бывае

Мэта: выклікаць у дзяцей інтарэс да пераблытанак; прыцягваць да актыўнага “выкрывання” недарэчнасцей; пабуджаць малых уключыцца ў дыялог з дарослым, у чытанне верша; адказваць на пытанні, ініцыятыўна выказвацца; развіваць пачуццё гумару*.

Матэрыял: цацачная кошка.

Змест

Дзеці сядзяць паўколам. Педагог паказвае цацку і пытаецца, хто гэта? Што кошка можа рабіць? (*Гуляць, скакаць, хлябтаць малачко, варкатаць, ... лавіць мышэй*). Педагог прапануе паслухаць верш пра кошку:

Кошка ў хаце мыш злавіла,

Напаіла, накарміла,

У куточку спаць паклала,

---

* Мэта адна і тая ж да ўсіх заняткаў гэтай тэмы.

Каб да ранку спачывала.

П. Прануза

– Ці ўсё праўда ў гэтым вершы? Чаму вы так думаеце? (*Свабодныя выказванні дзяцей.*)

– А такое магло быць? Паслухайце яшчэ адзін вершык:

У рацэ жыве фасоля,

На градзе расце шчупак.

Саладзее чай ад солі,

Мёд салёны мае смак.

М. Пазнякоў

– Ну як магло такое быць? Чаму вы так думаеце? (*Свабодныя выказванні дзяцей.*)

– Давайце самі дагаворым сказы. Я пачну, а вы будзеце працягваць. У рацэ жыве... хто? (*Рыба, рак...*) У гародзе расце... што? (*Бульба, фасоля, агуркі, гарбузы...*)

– Паслухайце яшчэ адзін смешны верш:

Злавiла мышка кошку,

а рыбка – рыбака.

Зрабілася дарожкай

глыбокая рака.

М. Казалеў

– Ці магло такое адбыцца? (*Выказванні дзяцей.*)

Выхавальнік прапануе дзецям пагуляць у “Кошкі-мышкі”. Гульня праводзіцца некалькі разоў (па жаданні дзяцей).

Цікавасць ў дзяцей выклікаюць вершы, у чытанні якіх яны могуць прымаць актыўны ўдзел: дагаворваць асобныя радкі, па ходу верша адзначаць, што бывае, а што не.

Быль ці не?

Змест

Педагог гаворыць, што прачытае верш, у якім могуць сустрэцца недарэчнасці – тое, чаго не бывае.

– Я буду ў вас пытаецца: “Быль ці не?” Калі так не бывае, вы скажаце: “Не!”, а калі бывае, адкажаце... Што вы скажаце? (*Так!*)

Чытае верш Е. Лось “Быль ці не?”:

Вырас яблык на сасне.

Быль ці не?

Скача конь на бервяне.

Быль ці не?

Сонца ззяе ў акне.

Быль ці не?

Янка ціхі толькі ў сне.

Быль ці не?

Замест Янкі педагог можа назваць імя самага рухавага дзіцяці з групы.

Падобным чынам праводзяцца з малымі заняткі **“Гэта праўда ці мана?”**

Педагог чытае дзецям небыліцу Н. Галіноўскай:

Гэта праўда ці мана?

Страказа вязе слана,

Майскі жук – гіпапатама,

А на жабе едзе лама.

Гэта праўда ці мана?

Госціць воўк у барана,

Кошка Мурка – у мышэй,

А Лісіца – у курэй.

Па ходу чытання педагог паказвае дзецям адпаведныя пары прадметных карцінак, размяшчаючы “слана” над “страказой” і г. д.

– Так праўда гэта ці мана? (*Свабодныя выказванні дзяцей.*) Што ж тут праўда, а што мана? Давайце пагуляем: я буду чытаць па адным радку. Калі тое, пра што гаворыцца ў вершы бывае, вы скажаце: “Праўда!”, а калі не бывае, вы скажаце: “Мана!”

Гэта праўда ці мана?

Страказа вязе слана (Мана!),

Майскі жук – гіпапатама (Мана!),

А на жабе едзе лама (Мана!) і г. д.

Заняткі дзяцей 4–5 гадоў

Старэйшыя дзеці з узроставай групы “Чамучкі” таксама з задавальненнем разблытваюць небліцы. Толькі змест іх у параўнанні з тымі, што прапануюцца малодшым “Чамучкам”, больш складаны. Ускладняецца і мэта гульняў з небліцамі.

Бывае – не бывае

Мэта: развіваць здольнасць дзяцей заўважаць у тэксце недарэчнасці, кемлівасць, пачуццё гумару; прыцягваць да актыўнага “выкрывання”

скажэнняў” рэчаіснасці; працягваць пабулжаць дзяцей да ўдзелу ў дыялозе з дарослымі і равеснікамі, адказваць на пытанні, ініцыятыўна выказвацца.

Змест

Педагог гаворыць, што будзе чытаць верш і рабіць паўзу пасля кожнага радка. Калі дзеці пачуюць недарэчнасць, трэба сказаць: “Гэтак не бывае”.

Калі ж тое, пра што гаворыцца, бывае насамрэч, трэба сказаць: “Бывае!”

Чытае верш Ул. Паўлава “Бывае!”:

Ноччу сонейка ўсходзіць.

– Гэтак не бывае!

Вусень лісціку не шкодзіць.

– Гэтак не бывае!

Верабей пяройдзе мора.

– Гэтак не бывае!

Яблыкі саспелі скора.

– Гэтак не бывае!

Кураня плыве па лужы.

– Гэтак не бывае!

Шэры воўк з авечкай дружыць.

– Гэтак не бывае!

Добра птушцы жыць у клетцы.

– Гэтак не бывае!

Не баліць зламанай кветцы.

– Гэтак не бывае!

З хмары дождж сухі пыліць.

– Гэтак не бывае!

Я ўпаду – мне не баліць.

– Гэтак не бывае!

Ды не плачу, хоць баліць,

Каб маленькіх не ўцвяліць.

– Бы-ва-е!

У асобных выпадках дзеці могуць адказаць не так, як прадугледжана ў вершы, напрыклад, “Яблыкі паспелі скора” – бывае!; “Я ўпаду – мне не баліць” – бывае! і да т. п. Галоўнае, каб гэтыя адказы адпавядалі рэчаіснасці.

Такая ж мэта наступных гульняў.

Ты чуў? Ты чула?

Педагог чытае верш Р. Барадуліна, звяртаючыся непасрэдна то да аднаго, то другога з дзяцей, то да ўсіх разам:

Ты чуў?

Вырас у кошкі чуб.

Ніяк не зачэша яго да канца,

Просіць у пеўня яна грабянца.

Дзіця адказвае, ці чула яно такое, чаму ніколі не чула (*такога не бывае*).

Ты чула?

Кіта праглынула акула.

Акула на дно нырнула.

А кіт хоча пабачыць блакіт.

Вы чулі?

Ваўкі надзелі кашулі,

Кожны стракатую ў клетку

Каўбойку, і з вераб'ямі палезлі ў бойку.

– Закончыў свой незвычайны верш Рыгор Барадулін такімі словамі:

Нікому аб тым не кажыце і ў сне.

Прачнецеся, дзеці,

Раскажаце мне.

– Чаму Рыгор Барадулін жартоўна папярэдзіў нікому пра гэта не расказваць? (*Свабодныя адказы дзяцей.*) Так, паэт пажартаваў, загадаў нікому пра гэта не расказваць, таму што такога насамрэч не бывае.

Дашкольнікаў сярэдняга ўзросту можна прыцягваць да прадуктыўнай дзейнасці па рэканструкцыі тэкстаў небыліц, што выклікае ў іх жывы інтарэс.

Ці так бывае?

Мэты: прадаўжаць развіваць у дзяцей здольнасць заўважаць у тэксце недарэчнасці, кемлівасць, пачуццё гумару; фарміраваць уменне аднаўляць сапраўдныя сувязі паміж з’явамі рэчаіснасці; развіваць маўленчыя зносіны з дарослымі і ровеснікамі.

Змест

Педагог дзецям чытае небыліцу:

На бярозе рак,
У рачулцы – грак.
На канапе крот,
А ў норцы – кот.

Педагог пытаецца: “Ці ўсё праўда ў гэтым вершы?” (*Свабодныя выказванні дзяцей.*)

Дзеці, як правіла, не могуць узгадаць усе недарэчнасці. Педагог прапануе знайсці ўсё, што пераблытана ў вершы і выправіць. Чытае па два радкі верша і кожны раз пытаецца, ці так бывае? Дзеці знаходзяць недарэчнасці і выпраўляюць памылкі. Напрыклад:

На бярозе рак,
У рачулцы – грак.

– Ці так бывае? (*Не, не бывае.*) Давайце дагаворым радкі правільна:

На бярозе ... (*грак*),
У рачулцы – ... (*рак*) і г. д.

Аналагічна зносіны з дзецьмі наладжваюцца пасля чытання наступных небыліц:

У гародзе цвіце рак,
Пад карчом схаваўся мак.

На паляне вырас зуб,
А ў Наты баліць дуб.
З норкі пазірае мішка,
З вулляў мёд цягае мышка.

Т. Тарасава

Пераблытанка

Гэта шэранькая качка
дрэмле ў будцы на баку.
Белалобы наш сабака
ловіць рыбку на стаўку.

На вароты ўлез акунь,
закрычаў:

– Ку-ка-рэ-ку!

Гэта пеўніка злавлі
замест рыбки на стаўку.

Д. Бічэль-Загнетава

Блыганка

Аблавухая качка

пазяхае ў будзе.

Белабокi сабачка

вудзiць рыбу будзе.

Акунёк – на сучок,

кажа:

– Ку-ка-рэ-ку!

Падчапілі на кручок

пеўня-прастарэку!

Д. Бічэль-Загнетава

Пераблыталіся словы

За ракой

Журчыць сяло,

Неба ў сонейку ўзышло,

На траве

Блішчыць каса,

Свішча

Вострая раса.

Баўтануўся ў рэчцы

Шпак,

У садку

Пяе шчупак,

Узляцеў

На пеўня плот,

Збег ад мышкі ў норку

Кот.

Села кветка

На пчалу,

Спілаваў дубок

Пілу...

Пераблыталіся словы:

Хто

Разблытаць іх

гатовы?

П. Сушко

Старэйшым дашкольнікам і малодшым школьнікам прапануюцца больш складныя па змесце небыліцы, напрыклад “Што тут праўда, а што не?”

Мэта: працягваць фарміраваць у дзяцей уменне аднаўляць рэальныя сувязі прадметаў і з’яў, падкрэсліваць іх якасці, уласцівасці, адносіны; садзейнічаць сістэматызацыі ведаў дашкольнікаў; развіваць пачуццё гумару.

Змест

Педагог чытае верш-небыліцу М. Чарняўскага.

Што тут праўда, а што не?

На зялёнай горцы – смех –

Выпаў рыжы-рыжы снег.

Снегавік, як сажа чорны,

Сеў на ганку

Круціць жорны.

Быццам сіні ручаёк,

Ад млынкі пясок пацёк.

Дзеці рады:

У лясок

Носяць вёдрамі

Пясок,

Пасыпаюць ім лядок –

Будзе там у іх каток.

Дзед Мароз, бы ў той

карэце,

На каньках

па гурбах едзе.

Зухаваты, малады:

Вус – адзін,

Дзве барады.

За плячмі – цукерак мех.

Але мех –

З адных прарэх.

Не заўважыў Дзед Мароз,

Як цукеркі ўсе растрас...

З хаты выбег босы дзед:

Пабягу за ім услед,

Падбяру цукеркі ўсе, – што ж ён дзеткам

прынясе?..

Мо падкажа нехта мне,

Што тут праўда,

А што – не?

М. Чарняўскі.

Дазвольце вам, браткі,

Небыліцу, бліцу, небыльніцу.

Чаго не было, таго не будзе.

На павеці куры сена косяць,

І грабуць, і ў стагі кладуць.

На печы авечка гняздзечка звіла,

Яечкі знясла –

Тупаносыя, крываносыя.

Пякла баба калачы

У халодненькай пячы,

І якраз ляцеў камар

І калачыкі пакраў.

У паношаны камзол
Сунуў хлеба лусту
І пайшоў стары казёл
Вартаваць капусту.
Ул. Паўлаў

Дзяцей гэтага ўзросту прываблівае магчымасць самім праявіць фантазію, прыдумаць небыліцу. У якасці прыклада можна прывесці заняткі, распрацаваныя М. Б. Яфімавай.²

Што было, калі пагасла святло...*

Мэта: развіваць пачуццё гумару, фантазію, творчыя здольнасці дзяцей, уменне аднаўляць рэальныя сувязі прадметаў і з'яў.

Змест

Педагог прапануе паслухаць верш Е. Лось:

Хочаце ведаць, сябры,
Што было,

---

² Яфімава М. Б. Слова-краска, слова-зьянне... Мн.: МЦ-цэнтр, 2000. С. 256 – 257.

Калі ў нашым доме

Пагасла святло?

Крэслы і стол

закрычалі:

– Ура!

Згуляць нам у жмуркі

Настала пара!

І крэслы пабеглі,

А стол іх лавіў,

А коцік-гультай

За гульнію сачыў.

Ды ўсё ж не стрываў ён,

Пусціўся бягом

За крэслам,

за ложкам,

За круглым сталом.

Мышка зірнула,

Што коцік заняты, і – проста на кухню,

дзе харчу багата.

З’ела смятанку,
Аладак гару
І цэлы баранак
Панесла ў нару.

Вось жа было як,
Вось як было,
Калі ў нашым доме
Пагасла святло!

– А цяпер уявіце, як крэслы і стол крычалі “Ура!”, як потым гулялі яны ў жмуркі, як коцік-гультай не стрываў і “пусціўся бягом за крэслам, за ложкам, за круглым сталом...”. А мышка ў зручную хвілінку кінулася на кухню і там з’ела... Ой, колькі з’ела! Хто памятае, чаго і колькі з’ела мышка?

Ці ж магчыма ўсё апісанае паэтэсай? Вядома, не! Такія вершы (і праязічныя творы) называюцца неверагодзіцай (небыліцай).

Зараз і вы падумайце і паспрабуйце пафантазіраваць, што было б у вашым доме, калі б пагасла святло? Пачне адзін з вас распавядаць, прадоўжыць другі, трэці і г. д.

Па ходу заняткаў педагог можа прапанаваць дзецям намаляваць неверагоднасці.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ